

GEORGE BERKLEY (1685. – 1753.)

Ivan Macan

SADRŽAJ

1. ŽIVOT I DJELA
2. TEORIJA IMATERIJALIZMA
3. SPIRITUALISTIČKI REALIZAM

ZAKLJUČAK

1. ŽIVOT I DJELA

Novi i osebujni obrat engleska je filozofija doživjela kod Georgea Berkeleya. On se nadovezao na Lockeove probleme, ali je na samostalnim osnovnim mislima sagradio vlastiti sustav koji je protkan religiozno-metafizičkim raspoloženjem. Preuzima Lockev empirizam, ali mu daje idealističku podlogu te zastupa gledište imaterijalizma i spiritualizma. Problem izvanjskog svijeta, njegove egzistencije i spoznaje nije kod Lockeova gledišta dobio zadovoljavajuće rješenje. Znanost o tijelima, koja se oslanja na stvari izvan svijesti, prema njemu, svoj materijal crpi samo iz činjenica iskustva i u svom racionalnom ustrojstvu ovisi od općih istina uma, koje doduše vrijede neovisno od iskustva, ali upravo zbog toga nedostaje svaki odnos prema predmetima izvan iskustva. Time je bio pripravljen obrat prema potpunom odbacivanju apsolutno opstojećeg tjelesnog svijeta. Taj obrat učinio je Berkeley.

Rođen je u Kilcreneu blizu Kilkennyja u Irskoj, 12. ožujka 1685. godine u obitelji koja potječe iz engleske pa je zato anglikanske vjere. U petnaestoj godini dolazi u Trinity College u Dublin u kojem uči matematiku, jezike, logiku i filozofiju. Godine 1704. dobiva bakalaureat (B.A.) iz filozofije i ostaje u Collegeu kao učitelj najprije grčkog, a zatim hebrejskog jezika, a nakon ređenja za đakona i svećenika postaje profesor teologije i sveučilišni propovjednik. U filozofiji se upoznaje s idejama Descartesa, Malebranchea i Lockeja.

Od g. 1713. do 1720. boravi u Londonu, a zatim putuje u Francusku i Italiju. U srcu mu je gorjela želja da na Bermudima osnuje kršćansku školu za američke misionare. Taj je pokušaj propao i Berkeley je sam pošao prema Americi. Zaustavio se na Rhode Islandu, a budući da obećani novac nije stizao, vraća se u Englesku. Na otoku je boravio tri godine i to vrijeme upotrijebio za proučavanje antičke filozofije, osobito Platona i Plotina. Vrativši se u London, postaje 1734. godine biskup Cloynea. Osobito se zalagao za pravedno rješavanje irskog pitanja i za razumijevanje s katolicima. Kad je godine 1752. obolio, odrekao se biskupske službe i povukao u Oxford gdje je 14. siječnja 1753. umro.

Berkeley je bio žive i nagle naravi, originalan, a njegova djela najbolje ocrtavaju njegovu osobu. Jedini cilj njegovih spisa bio je apologetski. Borio se protiv nevjernika, slobodnih mislilaca, skeptika, koji su svi uglavnom bili materijalisti. Otud se može protumačiti i njegova velika ideja "imaterijalizma"

Dok je još bio profesor na Trinity Collegeu u Dublinu, napisao je *Pokušaj nove teorije vida* gdje je izradio za analitičku psihologiju važnu teoriju prostornog vida, analizirajući prosuđivanje udaljenosti, obujma i položaja. Već se tu nazire teorija imaterijalizma, ali još ne potpuno. Tu je težnju pružio u poznatoj *Raspravi o principima ljudske spoznaje* (1710) i u *Tri razgovora između Hylasa i Philonousa* (1713).

Latinska rasprava *De motu* izlazi 1721. a iste godine objavljuje i *Pokušaj sprječavanja sloma Velike Britanije*. Opširno djelo *Alciphron ili beznačajni filozof* predstavlja njegovo sučeljavanje s etičkim i religioznim shvaćanjima slobodnih mislilaca te je u neku ruku apologija kršćanstva. Djelo *Analitičar ili rasuđivanje upereno protiv jednog matematičara-nevjernika* (1734) napada Newtona. Obrana slobodnog mišljenja u matematici (1735) je odgovor na razne kritike. Posljednje djelo *Siris* obrazlaže ljekovito djelovanje katranske vode, pa je zbog medicinskih razlaganja steklo veliko zanimanje, ali izazvalo i žive diskusije.

2. TEORIJA IMATERIJALIZMA

Uzmemo li točno ime koje je sam Berkeley dao svojoj nauci, vidjet ćemo da je ono čisto negativno. To je poricanje svake materijalne supstancije, a to je ujedno i osnovna Berkeleyeva tvrdnja. Utoliko i njegova filozofija doista uzbuđuje duhove. Mnogima se čini da je on zanijekao ono što je svima najočitije. I dok mu neki priznaju da su mu argumenti suptilni i da ih je teško pobiti, smatraju drugi da u njima ipak mora biti nešto krivo kad vode do tako paradoksalnih zaključaka. Izgleda da je sam Berkeley bio uvjeren da je na strani zdravog razuma te se je distancirao od metafizičara koji svojim čudnim naukama zavode duhove.

Prvi njegov korak je zapravo kritika Lockeove teorije apstrakcije. On smatra tu teoriju glavnim uzrokom svih zabluda, zabuna i poteškoća u spoznaji. Berkeley smatra da mi ljudi ne posjedujemo tu čudesnu sposobnost oblikovanja apstraktnih ideja. Istina, moguće je da imamo predodžbe (ideje) pojedinačnih predmeta, slagati ih i odjeljivati, ali nam nikako nije moguće shvatiti apstraktnu ideju. Razlog za tu tvrdnju Berkeley nalazi u misli da je "nemoguće shvatiti odijeljeno one kvalitete čija je egzistencija nemoguća odvojeno". Ne možemo, na primjer, zamisliti boju bez nečeg protežnog, a još manje čovjeka koji ne bi bio ni velik ni malen, ni bijel ni crn i sl. ili upravo sve te stvari zajedno. Neka ideja može, dakle, biti uvijek samo pojedinačna. Ideje, istina, mogu postati opće kad ih upotrebljavamo kao predstavnice za druge pojedinačne ideje iste vrste, tj. kad ih upotrebljavamo kao "znak" pa time postaju "opće", no te opće ideje za Berkeleya nisu apstraktne.

Iz te kritike apstraktnih ideja proizlazi i teorija imaterijalizma. Što je materija materijalna supstancija drugo do *substratum* osjetnih kvaliteta. Ako taj supstrat ide preko realne percepcije, onda vrijedi Berkleyeva tvrdnja: "Kao što mi je nemoguće vidjeti ili osjetiti nešto bez stvarnog osjeta te stvari, tako mi je nemoguće pojmiti u mislima bilo koji osjetni predmet ili stvar odijeljena od njezina osjeta ili opažaja". Budući da je materijalna supstancija kao supstrat samo apstraktna ideja odijeljena od svakog stvarnog opažaja, nemoguće ju je i u mislima pojmiti.

I Berkeley preuzima od Lockeja postavku da su ideje jedini predmeti koji su nam neposredno dani u duhu, bilo da su nam utisnute preko osjeta, bilo da se opažaju refleksijom, bilo da ih se sjećamo pamćenjem ili ih oblikujemo maštom. Isto je tako njegova postavka da su sva osjetna svojstva subjektivna, tj. i prvotna i drugotna, jer prvotna svojstva (npr. protežnost) ne možemo ni opažati bez drugotnih (npr. boje). A iz toga slijedi da se tijela svode na osjetne kvalitete koje opažamo. Tako Berkeley povezuje značenje riječi opstojati, egzistirati, s činjenicom opažanja. Reći da stol na kojem pišem opstoji, znači reći da ga ja opažam.

»Ono što se govori o apsolutnoj egzistenciji stvari koje ne misle bez ikakvog odnosa na to da su opažane, to je za mene savršeno neshvatljivo. Njihovo *esse* jest *percipi*, niti je moguće da one imaju bilo kakvu egzistenciju izvan uma ili stvari koja misli i koje ih opažaju.« (P. 3)

Egzistiraju li stvari neovisno od ideja? To je nemoguće zbog toga što neka ideja može biti slična samo ideji. Ako se izvanjske stvari mogu opažati, onda su slične idejama i ovisne od uma, a ako kažemo da same stvari ne možemo opažati, onda je to isto kao kad bismo rekli da postoji nešto obojeno, ali nevidljivo ili nešto tvrdo što se ne može opipati.

Berkeley se, nadalje, pita kako bismo mogli znati opstoje li izvanjske materijalne stvari, ako bi one možda opstojale? Mogući odgovor jest: preko osjetila ili po razumu. Prihvatimo li prvu mogućnost, moramo reći da po osjetilima spoznajemo samo svoje opažaje ili ideje, koje nam nikako ne daju uvid u egzistenciju stvari izvan našeg duha ili kad nisu opažene. Ostaje, dakle, mogućnost da njihovu egzistenciju izvodimo razumom polazeći od neposredno spoznatih ideja. No, nitko neće tvrditi, smatra Berkeley, da postoji nužna veza između ideja i izvanjskih tijela. Dapače, "smatram sasvim sigurnim - a ono što se zbiva u snovima, mahnitosti i sličnim stanjima to stavlja izvan svake sumnje - da je moguće postići iste ideje koje imamo sada makar ne bi postojala nikakva tijela koja bi im odgovarala. Prema tome, očito je da pretpostavka izvanjskih tijela nije nužna da dodemo do svojih ideja, budući da je jasno da katkad proizvodimo, a možda to činimo i uvijek, bez djelovanja tih tijela." Nije li ipak, pita konačno Berkeley, lakše protumačiti oblikovanje ideja pretpostavkom opstojanja izvanjskih tijela? I ovdje mora odgovor biti niječan. Kad bismo, naime, i dopustili materijalističku pretpostavku da postoje izvanjska tijela, ne bismo došli ništa bliže odgovoru kako se oblikuju naše ideje:

»Budući da sami materijalisti priznaju da ne mogu shvatiti na koji bi način tijelo moglo djelovati na

duh, ili kako bi bilo moguće da ono utisne neku ideju u duh. Prema tome, očito je da oblikovanje ideja ili osjeta u našem duhu ne može biti razlog zbog kojeg bismo pretpostavili materiju ili tjelesnu supstanciju, budući da je priznato da ona ostaje jednako neprotumačiva s tom pretpostavkom i bez nje.«
(P. 19)

Berkeleyeva se teorija svodi na sljedeće: držati da neko tijelo postoji, a da ga nitko ne misli, znači protuslovlje. Posljedica toga je da on ne niječe opstojnost tijela ukoliko su skup osjetnih kvaliteta, kao predmeti osjeta, rekli bismo, kao "fenomeni", ali on poriče svaku materijalnu supstanciju koja bi imala egzistenciju "po sebi". "Uopće ne stavljam u pitanje to da stvari koje moje oči vide i koje moje ruke pipaju doista postoje. Jedino što niječem jest ono što zovu materijom ili tjelesnom supstancijom."

3. SPIRITUALISTIČKI REALIZAM

Imaterijalizam je u prvom redu kritika spoznaje koja kulminira u poricanju materije Ali on je i metafizička nauka. Berkeley želi dokazati da je ljudski duh u neposrednom odnosu s Bogom. Iz čitave prethodne argumentacije proizlazi da je naš ja duhovan. Vidjeli smo, ideje mogu egzistirati samo ako ih neki subjekt opaža. Na isti način kao što stvari ne mogu egzistirati ako ih neki duh ne opaža, isto tako duh ne opstoji drukčije do opažajući ideje. Istina, pravo govoreći, ne možemo imati "ideju" o našem duhu jer ona nije osjetni predmet. No imamo "pojam", tj. intelektualnu intuiciju duha.

Kako, međutim, dolazimo do Boga? Bog je uzrok naših osjeta. Uzrok neke ideje može biti neka druga ideja, jer su ideje neaktivne, inertne. Uzrok ideja može biti samo neka aktivna supstancija. To može biti samo duhovna supstancija, duh.

Veliki broj ideja slobodno stvara ljudski duh. Potrebno je samo htjeti i već se ta ili ta ideja rađa u mojoj mašti. No ideje koje dobivam preko osjetila nisu tako ovisne o mojoj volji. Otvorim li pri danjem svjetlu oči, onda ne mogu sam birati hoću li nešto vidjeti ili ne, niti mogu odrediti koji će se pojedinačni predmeti pokazati mojem pogledu. Ideje utisnute od osjetila nisu stvorene od moje volje. Postoji neka druga volja ili duh koji ih proizvodi. Budući da nam te ideje konstituiraju ono što zovemo prirodom i budući da se one spajaju divnim redom koji zovemo zakonima prirode, moramo zaključiti da je njihov uzrok sam Tvorac prirode. Zato je jasno da one stvari koje se javljaju kao uzroci što proizvode svoje učinke ne možemo razložno protumačiti drukčije osim time, da su one jezik samog Tvorca prirode. Nastojanje i istraživanje filozofa prirode moralo bi ići za tim da shvati taj jezik.

Zato Berkeley zaključuje:

»Stoga je jasno da ništa ne može biti očitije, nekome tko je sposoban i za najmanju refleksiju, od egzistencije Boga ili Duha koji je nazočan u nutrimi naših duhova - te koji u njima proizvodi svu raznolikost ideja ili osjeta, koji djeluju na nas, od kojeg smo apsolutno i potpuno ovisni, ukratko: 'u

kojemu živimo, mičemo se i jesmo'. Da je otkriće tako velike istine, koja tako blizu i očito leži pred našim duhom, dostupno razumu samo nekolicine, to je žalostan primjer ludosti i nepažnje ljudi koji su, premda okruženi tako jasnim očitovanjima božanstva, ipak tako malo pogođeni od toga, tako da izgledaju kao da su zaslijepljeni od previše svjetla.« (P. 149)

Završavajući svoje djelo, Berkeley napominje da bi smatrao sve svoje napore beskorisnim i bezuspješnim ako onim što je rekao ne bi mogao inspirirati svoje čitatelje pobožnim osjećajem Božje nazočnosti. U djelu *Siris* Berkeley se sve više upustio u metafiziku, oslanjajući se na platonske i neoplatonske spise, osobito Plotinove, nastojeći njihove nauke o Jednome i o idejama dovesti u sklad s kršćanskom tradicijom. Tu daje i novo shvaćanje duha kao samo-djelatnog i stvaralačkog uma.

ZAKLJUČAK

Kako god neke postavke u Berkeleyevoj filozofiji zvučale neobično, on ipak zauzima značajno mjesto u povijesti filozofije, osobito zbog toga što je pokazao da se empirističko shvaćanje spoznaje može i drukčije tumačiti. Takvo spiritualističko tumačenje je jednako tako moguće kao i materijalističko. Berkeley je ujedno stvorio neku "sumu" dokaza kojima se do danas služi idealistička škola. Neodlučeno je pitanje je li on sam bio idealist, kako ga je nazvao Kant. Berkeley ipak ostaje na principu imanentizma, tj. stanovišta da su predmeti izravno prisutni našem duhu jedino njegove vlastite ideje. Kod takvog se pogleda potpuno gubi "intencionalnost" naše spoznaje, tj. njezina sposobnost da opaža i predstavlja sebi neki predmet koji je nešto drugo od nje same.